

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 24.03.22

Om leksikonet: https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/om_leksikonet.pdf

Vise

(_sjanger, _lyrikk) “En rask definisjon av en vise er at tekst og melodi er likeverdige.” (Jørn Simen Øverli i *Dagbladet* 24. januar 2008 s. 45) Musikken fungerer som et virkemiddel som framhever sangens innhold og budskap.

Visesanger Lars Klevstrand uttalte i et intervju: “Visa er en kameleon. Den har en evne til å ikle seg mange forskjellige drakter, den er slitesterk musikalsk og tekstlig. Hovedpoenget med en god vise er at teksten har litterære kvaliteter. De fleste visetekster tåler å leses. [...] Et annet viktig skille er at en visetekst må gå ut over det banale, det klisjépregede og popaktige. Hva jeg minnes av “Hvis jeg vil være sola di”, så er det at det er en norsk poptekst. Ikke fordi jeg setter meg på en høyere hest, men fordi den ikke er ei vise i streng forstand. Det som er med å utvanne begrepet, er når man bruker “sang” eller “låt” i stedet, man *omgår* visebegrepet. Jeg ser jo også at man her hjemme altfor ofte tyr til det engelske språk. Det er noe som ikke er vårt eget, og da oppstår en distanse som visa ikke skal ha. Visa skal tale direkte til oss på vårt språk, det er en viktig kvalitet.” (*Dagbladet* 1. april 2008 s. 30)

Undersjangrer er blant annet folkevise, sjømannsvise (f.eks. “Anne Mari la meg ankre hos deg”), vuggevise, emigrantvise (f.eks. “Farvel du moder Norge”), rallarvise, skillingsvise, revyvise, soldatvise og politisk protestvise. Folkevisene (ofte kalt ballader) deles inn i bl.a. naturmytiske viser, legendeviser, kjempe- og trollviser, ridderviser, historiske viser og skjemteviser.

“[F]olkeminnesamleren Jørgen Moe fikk høre et nystev med denne strofen på sine granskingsferder i Telemark og Setesdal i 1847:

Aa denna Visa kann ingen kjenne,
Aa denna Visa har ingen Ende,
Aa denna Visa har gjort seg sjøl –
Ho kom naa rekandes paa ei Fjøl.

Moe klassifiserte visa som ei ranglevise, også kalt heimløyse og rennesteve.” (*Språknytt* nr. 1 i 2013 s. 31)

En av de eldste visesamlingene i Europa er tyske Klara Hätzlerin sin visebok fra 1471, med både verdslige og religiøse sanger (Grabert, Mulot og Nürnberger 1983 s. 48).

Den svenske 1700-tallsdikteren og visesangeren Carl Michael Bellman var en stor humorist og satiriker, og fylte sine sangtekster med beskrivelser av sin egen miserable person (slik mange visesangere har gjort senere), samt av lediggjengere, fylliker og prostituerte.

Bellmans “Fredmans epistel N:o 23” slutter slik:

“Tack för hvart sänglag, skål för hvar trogen,
Som gjort vid Brudstoln sväng;
Tack du som virket högg och drog ur skogen
Til min födslo-säng;
Tack för din låga,
För din förmåga,
Du min gamla Far;
Kunde vi råkas,
Skulle vi språkas,
Supa några dar;
Min bror du blifva skull,
Och som jag så full.
Och som jag så full.”

“Under 1800-talet började man uppteckna och publicera den äldre folkliga visrepertoaren – en yttring av tidens allmänt folkloristiska intresse. Bland de viktigare utgivarna och upptecknarna kan nämnas Erik Gustaf Geijer, Arvid August Afzelius, Leonard Fredrik Rääf, Levin Christian Wiede och Richard Dybeck. En kring sekelskiftet intressant samling av 1800-talsvisor är *August Bondesons visbok* (1903). Underrubriken är “Folkets visor sådana de lefva och sjungas ännu i vår tid”. Bondeson var den förste att publicera visor repertoarvis. De visor som en och samma traditionsbärare har meddelat står alltså i en följd, något som ger oss möjlighet att tränga in i den verkligt levande repertoaren under 1800-talet. Det var också den här visrepertoaren som hade rejält bred spridning och vars popularitet man följaktligen kan avläsa. Här finns de mest folkkära visorna som *Hjalmar och Hulda*, *Fingal*, *I låga ryttartorpet* m.fl. Tonfall och motiv med anknytning till den folkliga visan och folkdikten togs även upp av skalder som Gustaf Fröding (1860-1911) och Erik Axel Karlfeldt (1864-1931). Många av deras dikter har blivit föremål för vismässiga tonsättningar, men kanske än viktigare är deras roll som förebilder och inspiratörer inom den litterära 1900-talsvisan. Frödings mycket melodiosa dikter kom redan från debutsamlingen *Guitarr och dragharmonika* (1891) tidigt att tas upp av tonsättare och scenartister. Även Karlfeldts poesi nådde bred förankring genom sin sängbarhet, kanske särskilt *Fridolins visor* (1898). Den folkliga prägnen i flera av deras dikter bottnar sannolikt i deras regionala förankring

i Värmland respektive Dalarna.” (Catharina Söderbergh i <http://www.parnass.nu/arvet-fran-bellman-lade-grunden-till-1800-talets-visor-och-1900-talets-trubadurer>; lesedato 15.03.17)

“Christoffer Hannevig (1884-1950) var en meget kjent norsk skipsreder som var aktiv i jobbetida [i Norge under 1. verdenskrig] og etablerte mange skipsverft i USA. [...] Christoffer Hannevig jr. ble jobbesymbolet *par excellence*. Han fikk selv tilnavnet “Excellencen”. På revyscenen Chat Noir harselerte Victor Bernau med hvordan den norske kjendismillionæren la verden for sine føtter: “Hvem var det som kjøpte kontant hele Nordsjøen til en dam for sine svaner. / Hvem overtok hele Konstantinopel for å tilfredsstille sine vaner. / Hvem har nyss kjøpt Niagara. / Hvem er blitt keiser av Sahara. / Hvem eide Mona Lisa? Og det skjeve tårnet i Pisa?” Uansett spørsmålet, var svaret – nettopp – Christoffer Hannevig, ifølge revyvisa.” (*Dagbladet* 24. januar 2014 s. 64-65)

Øystein Sundes “Pengeinnsamler’n” er en revyviser, og fire av strofene har denne teksten:

“Morn, jeg heter Per Arne Strengerud,
jeg driver og samler inn penger, du.
Jeg hjelper russ og idrettslag og nonner.
Jeg ordner med dør-til-dør-aksjoner
og håver inn hauger av millioner
for folk betaler avlat så det monner.

Ja, jeg gir alle en mulighet
til å kjøpe seg bedre samvittighet,
så vi kan holde forbruket vårt oppe.
Vi eter oss feite uten plunder
og trimmer det vekk av kosmetiske grunner.
D'er ingen grunn te'at dette her skal stoppe.

[...]

Her hjemme gir vi av hjertens lyst
og fylker oss til kjempedyst
og sitter klar med pengepungen åpen.
Men i Afrika tar soldatene maten
og skyter på dem som helst sku' hatt den,
og ingen veit hvordan de får seg våpen.

Men nå må jeg slutte å filosofere
for ellers så blir'ikke samla inn mere,
da kan jeg like gjerne gå på loffen.
Jeg er bare Per Arne Strengerud

som driver og samler inn penger du,
og er kjempeklar for den neste katastrofen!”

“Også fra vårt århundre [1900-tallet] har vi en rekke eksempler på smedeviser av ulike slag, om Gammelskoidda fra Nord-Kvaløy og Likjeveppa (datra) på bytur, om ho Ane på Toften (Rebbenes) med sin rare grammofon, om han Lars Tostensen på Grøttøy som skulle stifte kvalfabrikk, om han Ola som skaut en Kobbe ved Ryten, om forbudstida og surkaproduksjon på Vanna i 1920-åra, om tobakksnøda under siste krig, om hamneplanene i Karlsøy i 1947, og mangt anna. Av arbeidssanger kjenner vi til oppsanger for båtsett, og mange fiskerviser har vært sunget, bl.a. om Lofotfisket og seifisket. Ellers kan vi nemne en del småviser og vers av ulike innhold, som Ingen har så nett ei datter som skjura, og Vil du være med og følge han Elias til grava. I nyere tid, d.v.s. fra ca 1850, er det skillingsviser som har vært sentrum i den folkelige sangtradisjon, slik som ellers i landsdelen [Nord-Norge]. Det er et utall viser som har vært sunget, av svært ulike innhold, men ofte med innhold og toner som har talt til følelsene, og gjerne med en moralsk peikefinger. Visene blei lært av naboundom, de blei spredt i avskrifter, de blei kjøpt i ferdig trykk i Tromsø, der melodien blei tralla over disken til kjøperen. De blei sunget i ungdomssammenkomster, i rorbua, i nabotreff, i lyngbakken om sommeren, blant tjenestefolk, heilt til grammofonplater og radio i 1930-åra kom inn til erstatning. Enda i 1970-80-åra har eldre folk kunnet gjenskape en stor del av sitt ungdoms sangrepertoar, og vi har derfor godt kjennskap til innholdet i mange av disse skillingsvisene.” (http://karlsoy.com/bygdebok/periode10_del20.html; lesedato 20.09.13)

Revyviser blir av og til publisert i bøker, som i Otto Valseth og Alv Schieflos *Hjorten (Trondhjems tivoli): Revy-viser gjennom 40 år i utvalg* (1968).

Tyske sangere av protestviser på 1960- og 70-tallet var blant andre Georg Kreisler, Franz Josef Degenhardt, Wolf Biermann, Stephan Krawczyk og Konstantin Wecker (Schneider 2004 s. 410).

“I Stalins fangeleirer oppsto det en helt spesiell musikkjanger, “Blatnye pesni”, direkte oversatt “forbryterviser” eller “rennesteinsviser”. Disse var humoristiske og røffe viser om livet i leiren. [Den russiske visesangeren Vladimir] Vysotskij overførte dette til det russiske hverdagsliv, og fikk en enormt bred appell. Tilsynelatende enkle, nesten primitive, tekster for eksempel om en fyllekrangel om en dame. Men enhver russer visste at dette også handlet om det harde livet i Sovjet, og drømmen om å slippe ut.” (Jørn Simen Øverli i *Dagbladet* 24. januar 2008 s. 44)

Jørn Simen Øverlis bok *Marka-viser* (2008) ble presentert slik i forlagets katalog: “Alle brukergrupper av Marka har hatt sine sanger, men få viser finnes i tilgjengelige sangbøker. Visene fra Marka er en blanding av folkelige viser, skillingsviser, blomster- og naturbeskrivelser, kjærlighetsviser, sanger fra 2. verdenskrig, rallar-, anleggs-, og tømmerhoggerviser, samt viser om skigåing og -

hopping, fiske, kanopadling og andre fritidsaktiviteter. Noen er minst 150 år gamle, noen er nylig skrevet. Jørn Simen Øverli har samlet mer enn 100 viser og satt melodi til noen av dem. De presenteres alle i boka med noter, en kort introduksjonstekst og illustrasjoner.”

Skillingsviser

Skillingsviser ble solgt som skillingstrykk, dvs. små hefter.

Det er bevart “en mengde kjærlighetsviser som skildrer hemmelig elskov i en tid hvor fornuftsekteskapet dominerte; emigrantviser fra perioden hvor nordmenn var lykkejegere på flukt fra fattigdom; skjemteviser som gjør narr av autoriteter; rallarviser som skildrer arbeidernes slit under krevende arbeidsforhold; religiøse viser som maner til gudfryktighet i harde tider; forbryterviser som skildrer mord og andre lovovrettelser; tiggervisere og blindviser som beskriver tragiske livsskjebner for marginaliserte samfunnsgrupper. Listen over skillingsvisenes tematiske nedslagsfelt er omfattende, og tekstenes sosiale og politiske samfunnsrelevans er slående.” (Brandtzæg 2018)

“Skillingsvisene er en unik del av vår folkelige kulturarv, og de er blant de eldste trykksakene som fins bevart i Norge. Når danske Tyge Nielsson (1610-1687) etablerte det som skulle bli det første trykkeriet i Norge, var den religiøse skillingsvisen “En Merckelig Viise om den yderste Dommedag” (1643) en av de første tre publikasjonene fra hans trykkpresse. Forut for trykkpressens etablering i Norge sirkulerte skillingsviser som fellesskandinavisk kulturstoff med røtter helt tilbake til midten av 1500-tallet. Produksjonen av skillingstrykk vedvarte til 1950-tallet [...] Produksjonen av skillingsviser i Norge vedvarte til etter andre verdenskrig, om enn i mindre omfang etter 1940. Det yngste skillingstrykket i Gunnerussamlingen er Arne Svendsens “Ung Hjalmar og skjøyten. En sørgelig vise med lykkelig ende” fra 1951, som omhandler Hjalmar Andersens fall på 10 000 meteren under EM på skøyter i 1951” (Brandtzæg 2018).

“Skillingsvisene har sirkulert i sitt eget kretsløp; de er farget, både språklig og innholdsmessig, av sin samtids oppfatning av hva som konstituerer populære og salgbare litterære uttrykksformer.” (Brandtzæg 2018)

“[D]et er nettopp kombinasjonen av poesi, musikalsk fremføring og (for mange av visene) nyhetsformidling som kan forklare visenes lange utbredelse.” (Brandtzæg 2018)

“Det er verdt å merke seg at mange av visetypene overlapper: En arbeidervise kan for eksempel også være en nyhetsvise om en konkret arbeidsulykke; en skafottvise kan også være en nidvise osv.

Allmueviser: Henvender seg spesifikt til allmuen, enten gjennom tema, forfatterhenvisning eller intendert publikum.

Arbeiderviser: Stor samlekategori av viser om arbeidernes slit og harde arbeidskår, ofte samfunnskritiske. Se også rallarviser; fiskerviser; streikeviser.

Avholdsviser: Viser som maner til nøkternhet; tar for seg de tragiske konsekvensene av drikkfeldighet og var ofte spesifikt rettet mot allmuen.

Blindviser: Viser som omhandler livet til de blinde, ofte skrevet i jeg-form og sunget i forbindelse med tigging. Se også tiggerviser.

Drikkeviser: Lettbeinte viser om alkoholens gleder, som oftest skrevet til lystige lag.

Emigrasjonsviser: Om utvandringen til Amerika på slutten av 1800-tallet; var ofte skrevet som propaganda for og imot emigrasjon og fokuserer ofte på avskjeden og lengselen etter fedrelandet. Se også nasjonale viser.

Fiskerviser: Fiskernes arbeid på sjøen, om kjærlighet og frykt for havet som gir og tar. Se også arbeiderviser.

Forbryterviser: Omhandler spesifikke forbrytere eller bestemte lovbrudd. Se også skafottviser; nyhetsviser; leilighetsviser.

Historiske viser: Om historiske eller mytiske personer eller hendelser. Det er i denne kategorien vi oftest finner middelalderballader adaptert inn i skillingsviserformatet.

Kjærlighetsviser: En bred og stor samlebetegnelse på viser som omhandler kjærlighet og forelskelse, svik og kjærlighetssorg, forlovelse og arrangerte ekteskap.

Leilighetsviser: Skrevet til spesielle anledninger, for eksempel begravelser eller bryllup, gjerne av privat karakter, men kunne også ta for seg offentlige anliggender, slik som henrettelser. Se også skafottviser; nyhetsviser.

Nasjonale viser: Stor samlekategori av viser som uttrykker kjærlighet til fedrelandet. Se også emigrasjonsviser; soldatviser.

Nidviser: Spottesanger skrevet for å henge ut en konkret person. Se også skafottviser; forbryterviser, skjemteviser.

Nyhetsviser: Omfattende kategori av viser som omhandler en aktuell hendelse i samtiden, gjerne med dato og tidspunkt oppgitt, og tar alltid for seg en konkret

begivenhet, ofte av dramatisk art: Ulykker, mord og branner. Se også skafottviser; forbryterviser; leilighetsviser.

Politiske viser: Omhandler en konkret sak av politisk karakter, for eksempel et valg, tar ofte parti i en politisk debatt. Se også nyhetsviser; emigrantviser; nasjonale viser.

Rallarviser: Om jernbanearbeideres harde slit, spesielt aktuelle i andre halvdel av 1800-tallet. Se også arbeiderviser; streikeviser.

Revyviser: Viser skrevet til spesifikke revyer og lokale sceneoppsetninger og siden trykt som skillingsviser. Se også skjemteviser.

Soldatviser: Om soldatenes skjebner, krigføring og avskjeder med fedreland.

Sjømannssanger: Barske viser om maskulint sjømannsliv, avskjeder og møter med fremmede land. Ofte kalt shanties. Se også fiskervisier.

Skafottviser: Om henrettelser av kriminelle på 1700-tallet. Se også forbryterviser, nyhetsviser; leilighetsviser.

Skjemteviser: Humoristiske viser som tøyser med lette og mer alvorlige tema. Se også revyviser; nidviser.

Streikeviser: Viser som omhandler nasjonale og lokale streiker blant arbeidere. Skildrer som oftest konkrete hendelser. Se også arbeiderviser; rallarviser; fiskervisier.

Tiggervisier: Viser som omhandler tragiske skjebner til marginaliserte samfunnsgrupper; ofte skrevet i jeg-form til bruk i tigging. Se også blindviser; tatervisier.

Tatervisier: Om taternes omflakkende liv og levnet, ofte skrevet i jeg-form til bruk i tigging. Se også blindviser; tiggervisier.” (<https://skillingsviser.no/skillingsvisene/>; lesedato 12.03.22)

“En nyhetsvise er en skillingsvise som forteller om en spesifikk hendelse gjennom bruk av *autentisitetstmarkører*, slik som benevnelse av tid og sted for hendelsen, navn på de involverte, og andre detaljer rundt tildragelsen.” (Brandtzæg 2019) Mange skillingsviser som “formidler hendelser som aldri har skjedd, bruker de samme faktualitetsdiskursene som visene som medierer faktiske begivenheter.” (Brandtzæg 2019)

“I motsetning til andre sjangre – romanen, dramaet, den trykte avisen – så har skillingsvisene blitt museale gjenstander som de færreste i dag har noen forbindelse

med. Like fullt har nettopp denne sjangeren en enestående viktig plass i en felles-skandinavisk kulturarv. Nedpakket i bibliotekenes mørke arkiver ligger nærmere 100,000 norske, danske og svenske visetrykk publisert i perioden 1550-1950 [...] Visene handler om kjærlighet og kjærlighetssorg; arbeidsliv og arbeidsopptøyer; mord og tyveri; sjøforlis og ildebranner; bygdekultur og emigrasjon; jordras og himmelfenomener. Men én viktig tendens går som en rød tråd gjennom de 400 årene sjangeren var virksom: Formidlingen av aktualiteter som angår et stort publikum. Helt fra 1500-tallet og fremover er *nyhetsvisen* skillingsvisens viktigste undersjanger. [...] Felles for de fleste nyhetsviser er deres *faktuelle* omgang med hendelsene de beskriver: På visetrykkenes tittelblad oppgis ofte dato og sted for hendelsen, så vel som navn på de involverte og en beskrivelse av hendelsesforløpet. Dette betyr at nyhetsviser kan være viktige historiske kilder, spesielt i den tidligmoderne perioden hvor vårt overleverte kildemateriale – og da særlig tekster som angår allmuen – er sparsomt bevart. Vesentlig her er at skillingsviser formidlet nyheter lenge før den trykte avisen kom på banen (i Danmark og Sverige på 1650-tallet; i Norge så sent som i 1763).” (Brandtzæg 2019)

“Når man åpner skillingstrykkene får man, i kontrast til den mer saklige tittelsiden, en kommenterende og ofte subjektiv inngang til hendelsene i form av trøst og advarsler, ofte i en religiøs diskurs, og alltid skrevet på vers. Nyhetsvisene befinner seg altså i en interessant vippeposisjon mellom journalistikk og litteratur, fakta og fiksjon. Hvis vi så føyer til at visetrykkene oppgir en melodi som teksten skal synges til, og slik har en fot plantet i muntlig kultur, så kan vi si at nyhetsviser representerer en unik hybridsjanger i skandinavisk kulturhistorie.” (Brandtzæg 2019)

“En skillingsvise har sjelden refreng eller fast omkved, muligens fordi historiefortellingen, det narrative innholdet, vektlegges i større grad enn i balladene som ofte skulle akkompagnere dans. Lengden på en skillingsvise kunne være fra 10 til 30 vers, med store variasjoner. Visen om båtulykken i Trøndelag [“En Nye Viise, om den ulykkelige hændelse som tildrog sig i Aaret 1779 den 12te April, da trende Brødre fra Gaarden Julstad paa Inder-Øen reyste i Baad til Saugen, paakom dem et stærk Veyr, som hvelvede Baaden, hvorved den Eene af dem kom bort, men de Tvende bleve reddede og kom med Livet tilbage; hvilket Viisen udførligen beretter.”] har 28 vers. De fleste skillingsvisene er skrevet i bunden form, ofte med enderim eller assonans, men metrikken synes mer eller mindre tilfeldig – eller så kan valget av rim eller rytme ha vært knyttet opp mot hvilken melodi som skulle akkompagnere visen. Visen om båtulykken i Trøndelag skal “Siunges med Melodien: Jesu søde Hukommelse, etc.” ” (Brandtzæg 2018).

“Mange skillingsviseforfattere brukte også sensasjonelle titler. [...] “Den Ulykkelige Hændelse”; andre varianter er “Det grusomme mord”, “Den fryktelige ildebrand” og så videre. Oppsiktsvekkende titler er en gjenganger på nyhetsvisene som presenterte en aktuell hendelse (gjerne av morbid karakter) med tabloide overskrifter som vi kjenner fra den moderne klikkpressen. Titlene kunne ofte være

lange og fungere som små, grusomme fortellinger – og hvis visen omhandlet en forbrytelse, kunne tittelsiden ligne en rettsprotokoll: “En Kort Betragtning over den gruesomme Tildragelse paa Gaarden Grønsvea i Leuthen Sogn paa Hedemarken, hvor en Pige, 14ten Aar gammel, som gruesomt havde faaet i Sinde at vilde tage sine egne Forældre af Dage, for siden at kunde raade sig selv desbedre, har overtalt en Dreng af elleve Aar, hvilken var i Huuset tilligemed Hende og var Hendes Søkende-Barn, for en Belønning af 40 Knappenaaler til at slaae sin Moster, hendes Moder først i Hovedet med en Øxe, hvilket skeede; da hun med Jern-Hakke gav det andet Slag, og continuerede siden indtil Konen efter over 30 slag døde, og siden af dem blev henlagt i Fæehuset, indtil Mandens Hiemkomst, som aabenbarede denne fæle Gierning.” [...] Trykt i 1777, mangler trykkested (V box 40: 1186). Ifølge Sørnes (2014) het den unge jenta Randi Amundsdatter Grønnsveen, og i 1778, året etter at denne visen er trykket, ble 14-åringen torturert og henrettet for drapet på sin mor (227-236).” (Brandtzæg 2018)

“Nyhetsvisene er ikke bare viktige kilder til komparasjon av ulike mediers formidling av aktuelle hendelser: I mange tilfeller er også skillingsvisene den *eneste* tilgangen vi har til medieringen av små og store hendelser. Dette gjelder særlig for de norske nyhetsvisene skrevet før etableringen av den trykte avisen, men også etter 1760-tallet er skillingsvisene ofte alene om å formidle små og store nyhetssaker. Det fins altså ingen spor av historien om båulykken i Trøndelag i aviser fra 1770-tallet. Avisene fra samme tiår har heller ikke rapportert om to henrettelser fra henholdsvis 1775 og 1777, hvor Margretha Nielsdatter Halstad og Dorothea Brynningsdatter fikk hodet satt på stake som straff for barnefødsler i dølgsmål – men hendelsene er skildret i skillingsviser bevart i Gunnerusarkivet: I to nidviser utlegges kvinnenens ugjerninger i detalj, og visene blir slik de eneste vitnesbyrdene om hvordan slike forbrytelser ble mediert til et samtidig publikum.” (Brandtzæg 2018)

De to kvinnene som ble henrettet for barnemord, fikk altså hver sin skillingsviser om deres skjebner. Visene har lange, fortellende titler: “En bedrøvet Synderindes navnlig Margretha Nielsdatter Halstads veemodige Klage-Sang, over hendes begangne Barne-Fødsel i Dølsmaal, og udøvede Mord paa sit eget Foster; hvorfor hun er dømt til at miste sit Hoved, som skal sættes paa Stage, men Legemet nedgraves i Jorden; hvilken velfortiente Straf hun skal udstaae ved Steenberget uden for Trondhiem i Februarii Maaned 1775” (trykket i Trondheim i 1775). “En bodfærdig Synderindes, ved navn Dorothea Brynningsdatter, vemodige KLAGE-SANG over hendes Børne-fødsler i Dølsmaal, og Drab paa trende af dem, det hun har begaaet i ugifte Stand, hvorefore hun er tildømt at halshugges med Øre, hovudet at sættes paa Stage, men Kroppen at nedlægges i Jorden, hvilket skal skje paa Røebergs-hougen sidst i Maji Maaned 1777, med videre, som Viisen ommælder” (trykket i Trondheim i 1777).

“På tittelbladet til den nevnte visen om henrettelsen i 1775 leser vi at Margretha Nielsdatter Halstad er “dømt til at miste sit Hoved, som skal sættes paa Stage, men

Legemet nedgraves i Jorden; hvilken velfortiente Straf hun skal udstaae ved Steenberget uden for Trondhiem i Februarii Maaned 1775”. Den andre kvinnen, Dorothea Brynningsdatter, “er tildømt at halshugges med Øre, hovudet at sættes paa Stage, men Kroppen at nedlægges i Jorden, hvilket skal skje paa Røeberghougen sidst i Maji-Maaned 1777”. Rettsprotokoller bekrefter at de respektive henrettelsene skjedd på stedene skillingsvisene oppgir, og at datoene for avrettingene var henholdsvis 22. februar 1775 og 22. mai 1777 (Sørnes 2014, 120, 194). Setningen “hvilket skal skje” i visene over antyder at de ble skrevet i anledning henrettelsene, og muligens brukt som annonser for å trekke publikum til skafottet.” (Brandtzæg 2018)

“De to tidligere nevnte henrettelsesvisene er spottesanger skrevet i forbindelse med offentlige avrettelser. Visene mangler attribusjon, men perspektivet ligger hos de “bodfærdige synderinder” på dødens terskel, slik som Dorothea Brynningsdatter som ble dømt for å ha drept tre spedbarn: “Nu jeg for Øxen knæle maae, Mit Hoved skal paa Stage staae / Til Varsels-Tegn for andre. / Dog Kroppen lægges ned i Jord, / Jeg for min Synd og trende Mord, / En mindre Straf kan vente, / Jeg større den fortiente”. Både jeg-stemmen og bruken av presens er litterære virkemidler for å skape en melodramatisk effekt, men vi kan likevel ikke utelukke at disse visene ble sunget av publikum som var til stede ved skafottet, og at det slik sett er snakk om leilighetsdiktning. Visen om båtulikken i Trøndelag handler om en ulykke som tilfalt privatpersoner, og noen av versene antyder at den kan ha blitt sunget i begravelsen til den avdøde: “I som hans Forældre er, / og havde eders Søn ret kiær, / Skulde see ham at drage hen, / men ikke komme meer igien” – men i og med at den har blitt produsert som et trykk, vet vi likevel at visen ble solgt og sunget, antakelig til trøst og advarsel. De ti siste versene er moralprekener om alle tings forgjengelighet (“Memento mori”) og om å utstå å bli tuktet av Gud for så å få sin lønn i himmelen. Visen forutsetter et religiøst felleskap, men dette utelukker ikke verdslige anliggender. I siste vers nevnes konkrete nyhetshendelser fra året 1779 for å belyse at man må akseptere sin skjebne: “Exempler har vi mange saa, / Som har og hendt i dette Aar, / Der har nu skeed med Ild og Vand: / I Trondhiem blev og myrdt en Mand”. Denne *heterogeniteten* – kombinasjonen av private og offentlige anliggender, og tilstedeværelsen av det spesifikke og det generelle i en og samme tekst – er et helt unikt sjangertrekk ved de nyhetsformidlende skillingsvisene.” (Brandtzæg 2018)

“Eva Danielson oppgir 5000–20 000 som vanlige opplagstall for svenske skillingstrykk fra sent 1800-tall og frem til 1930-tallet, men hun har også eksemplere på enkeltstående skillingsviser trykt i mer enn 100 000 eksemplarer (2015, 27). Iørn Piø estimerer at 10 000–20 000 var et vanlig opplagstall for skillingsviser i Danmark på starten av 1800-tallet, men også han skriver at tallet var betraktelig høyere for spesielt populære trykk (1969, 37).” (Brandtzæg 2018)

“[H]vis vi ser det store skillingsvisekorpuset vi har bevart under ett, så er det nettopp andre halvdel av 1800-tallet som er gullalderen for skillingsvisene” (Brandtzæg 2018).

“To elskendes Død i Bølgerne” er en skillingsvise uten kjent opphavsperson:

“Ved Rhindals klipper bak Rhinens strand,
der hadde to elskende bo.
Kun elvens blå og brusende vann
og engen skilte de to.

Og lengsel knyttet ham stedse mer,
“O, kunne jeg nå dithen,
blot favne henne min hjertenskjær,
mitt hjertes utkârne venn.”

Så kastet han seg i bølgen blå,
og svømte med håp mot land.
Men aldri skulle han stranden nå,
trettt sank han i elvens vann.

Mot stranden den gamle fiskermann
sin jolle så saktelig ror.
“O, si meg, hva bringer du nu i land,
har mange fisk du ombord?”

“Akk, nu jar jeg fisket den lange natt,
men fisk ei bringer jeg hit.
Et iskoldt lik kun mitt nett fikk fatt, –
nei, lykken var meg ei blid.”

Og rosen den bleknet på pikens kinn,
mens tåren hastig frem brøt,
så blytungt ble hennes glade sinn,
nu var hennes lykke død.

I båten lå hennes kjærlighet,
som lik han nådde mot kyst,
“Rett aldri får nu mitt hjerte fred,
nu hviler han der så tyst.”

Så tok hun av fingren sin ring på stand,
dro gullkorset frem fra sitt brøst.
“Motta det, du gamle fiskermann,
det skaffe deg glemsel og trøst.

Min fader og moder du hilse må,
og mine søsken fem,
si dem jeg hviler i sjøbølgen blå,
der fant jeg mitt hjertes venn.”

Så svang hun seg uti bølgen blå
for der å favne sin venn.
I livet de kunne ei lykken nå,
den fant de i himmelen.

Og stormen sang deres bryllupssang
mens bølger lekte i dans.
Så nådde de dog til hinannen engang
i solhjemmets stråleglans.”

Skillingsvisa “Nittedalsmordet” (1920; på melodien til “På blomsterkledd bakke”) handler om et uopklart mord, og slutter slik:

“Sidst i november blev anholdt en mand,
i ham alle morderen saa,
men da han sit alibi bevise kan,
som uskyldig betraktes han maa.
Den morders opdagelse endnu vi haaber,
de elskendes blod imod himmelen raaber
gjengjeldelse for hin grufulde nat.
Deres jordiske lykke den endte saa brat.”

Skillingsvisa “Titanics undergang” (1912; på melodien “Hjem, hjem, mitt kjære hjem”), diktet av Anton Andersen med kunstnernavnet “Jumbo”, har denne teksten i de tre første av ni strofer:

“Det største skip på jorden som pløyet bølgen blå,
i Syden som i Norden man ei dets make så.
Og skuten denne stolte fikk navnet “Titanic”.
Men stoltheten den voldte at skipet undergikk.

Fra England ut det reiste med damp og fulle seil.
Det høyt mot himlen kneiste på havets glatte speil,
og fullt av passasjerer, fra ringe mann til stor,
det hadde millionærer og småkårsfolk ombord.

“Titanic” med sin skare dro på Atlanteren ut,
man tenkte ei på fare, på dødens nære bud.
Man kunne ikke ane at reisen skulle bli

“Titanics” triste bane, at snart det var forbi.”

Noen skillingsviser er humoristiske, f.eks. “Den grumme fader” der refrenget gir visa en humoristisk vri i den relativt muntre melodien:

“Det var seg en frøken hun eide gods og gull,
Og dog en fattig ungersvend i hjertet var hun huld.
Men hennes fader sagde: Det tillater jeg deg ei,
Den tigger jeg befaler deg å vise vintervei.
Ohoi Lalaoti, o di o dallalalala o dio dio da.

Hun adlød dog ikke sin faders strenge bud.
En aften hun i haven til sin elskede gikk ut.
Man akk, i samme øieblikk kom faderen forbi
og sagde til sin datter, optendt av raseri:
Ohoi Lalaoti, o di o dallalalala o dio dio da.

Så drog den grumme fader i vrede frem sin kniv
og støtte den dypt i sin unge datters liv.
Da sank hun ved hans føtter så blødende og blek,
imedens i sin døds kamp forferdelig hun skrek:
Ohoi Lalaoti, o di o dallalalala o dio dio da.

På stedet hennes elsker i hjel seg også stakk.
Da angrede sig faderen, og nu han sagde: Akk,
i felles grav de elskende til sammen hvile må,
Jeg har dog været grusom der kunde handle så.
Ohoi Lalaoti, o di o dallalalala o dio dio da

Hvert døgn ved nattetider, når midnattsklokken slår,
da op av sine graver de tvende elskte står.
De vandrer arm i arm omkring i lunden mang en gang,
og i de tause netter man hører deres sang
Ohoi Lalaoti, o di o dallalalala o dio dio da.”

Noen “kjente norske forfattere skrev skillingsviser. Ivar Aasens første tekster på trykk i 1833 var to skillingsviser (Grepstad 2013, 5); Henrik Wergeland og Bjørnstjerne Bjørnson bidro også med litterære varianter innenfor sjangeren” (Brandtzæg 2018).

Litteraturliste (for hele leksikonet): <https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/litteraturliste.pdf>

Alle artiklene i leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>